

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 16

ISSN 1303-5231

DİCLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ

CİLT: VIII

SAYI: II

DIYARBAKIR-2006

FREUD ATEİZMİNİN DAYANDIĞI PSİKOLOJİK TEORİLERİN TUTARSIZLIĞI

Doç. Dr. İbrahim COŞKUN*

The Inconsistency of Freud's Atheism Based on The Psychological Theories

Abstract

Atheists haven't constituted a comprehensive philosophy system in throughout history and they have produced various theories to defend atheism. Freud claims that belief of God and religion is produce human psychology. In human the motive of fear has caused to worship to the various beings. Afterwards the belief of God and religion has changed to the monotheism with evolution. According to divine religions, this theory isn't true and deprived of scientific evidences.

Key Words: Psychological Theories, atheism, the origin of belief God and religion, monotheism.

GİRİŞ

Ateizmin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Onu ilk defa sitemli bir şekilde savunanın Demokritos (m.ö.460–370) olduğu bilinmektedir. Ateizm, her devirde bazı toplumlarda marjinal grupların savunduğu bir düşünce olarak kalmıştır. Ancak Batı'da Rönesans ve reform sonrası yavaş yavaş ortaya çıkan modern çağ ateizmi ise böyle olmamış, bu akım on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren geniş kesimler tarafından benimsenmiş ve bu durum XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Her ne kadar bu tarihten sonra düşünsel alanda ateizmi savunanlar azalsa da bu deneyimin bıraktığı fiili ateizmin etkileri hâlâ devam etmektedir. Modern çağ, ateizminin gelişip yayılmasında pek çok faktörün olduğu bilinen bir durumdur. Bu faktörlerden biri de ateist düşünürlerin dinin kaynağı ile ilgili ortaya attıkları iddialardır. Sigmund Freud (1856–1939) de dinin kaynağını beşeri zafiyetlere bağlayarak çocuklardaki baba imajının tanrı inancına dönüştüğünü, dolayısıyla dinin ve tanrı inancının bir yanılsamadan ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Biz bu makalemizde Freud'un bu konudaki düşüncelerini inceleyip değerlendireceğiz.

I- DİNLERİN MENŞEİNE DAİR GÖRÜŞLERE GENEL BAKIŞ

Pek çok konuda olduğu gibi dinin kaynağı konusunda da sosyoloji çevrelerinde 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yoğun araştırmalar yapılmıştır. Bu dönemde ortaya konulan din teorileri, farklı metotlar izlenerek yapılmıştır. İzlenen metotlardan en yaygın olanlar tarihsel, evrimci ve kültür tarihi metotlarıdır¹.

Tarihî metot, sadece yazılı kaynaklara dayandığı için, tarih öncesi dönemler hakkında bize bilgi verememektedir. Bu metot, günümüzden geriye doğru gidilerek insanlığın tarihi gelişimini inceler. Bu metotla ortaya konulan din teorisi, Max Müler (1832/1900)'in öncüğünü yaptığı naturist din teorisidir. Tarihi metot yardımıyla öğrenilen halkların hemen hepsi kültürel gelişme düzeyi bakımından oldukça düşüktürler. Bu halklar, Hint-Avrupa kavimlerindeki gök Tanrı inanışını sergilemektedirler².

İlhamını, Darwin (1809–1882)'in evrim teorisinden alan evrimci metot ise kültür tarihi araştırmalarında doğa bilimlerine has yöntemlere dayanarak, kültürün gelişme aşamalarını ortaya koymaya çalışır. Evrimci anlayış içerisinde dinin kaynağı ile ilgili görüşler oldukça farklıdır. Antropolojik çalışmalara dayanan bu görüşler, dinin kaynağı konusunda animizm, totemizm, atalar ruhuna tapınma, natürizm, büyüculük, fetişizm gibi teoriler ileri sürmüşlerdir.³

Natüralist metodun en önemli temsilcisi olan Müller'e göre, Tanrı fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan temel faktör, tabiat ve tabiat manzaralarıdır. Özellikle gök cisimlerinin seyredilmesi, insanların bu sonsuz alanda tefekküre dalmaları, çepeçevre ezici ve kahredici bir güce yenilmiş olma duygusunu uyandırmıştır. Bu ezici güç, beşer iradesinden tamamen ayrı, boyun eğilmesi gereken ilahî bir güç olarak değerlendirilmiş ve Tanrı fikri böyle ortaya çıkmıştır.⁴

W.S. Jevans (1835/1882)'a göre Tanrı fikri, normal tabiat olaylarından değil; deprem, fırtına, kasırga, güneş ve ay tutulması gibi olaylar neticesinde ortaya çıkmıştır.⁵

Ruhçu görüşün temsilcisi E. Tylor (1832–1917)'a göre Tanrı inancının kaynağı animizmdir. Atalara tapma ve büyü gibi inançlar animizmden doğmuştur. Animizm şöyle anlatılabilir: Uyku, rüya, nefes alma gibi durumlarda bedeni yöneten ve ölüm ile ondan ayrılan manevi hayat verici cevher vardır.

* D.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ibrahimcoskun@dicle.edu.tr

¹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya 2000, s. 15–18; Wilhelm Schmidt, *Handbuch der Vergleichenden Religionsgeschichte*, Münster 1930, s. 14.

² Schmidt, *ae.*, s. 13.

³ İbrahim Kaynak, *Dilin Menşei Problemi ve Wilhelm Schmidt'in Monoteist Din Teorisinin Temelleri*, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. V, Sy, 1, s. 68–69.

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri 1993, s. 94–95.

⁵ Abdullah Draz, *Din ve Allah İnancı*, çev. Bekir Karlığa, Bir Yayıncılık, İst. ts., s. 136–138.

Bu cevher, ilkel insan tarafından, hareket eden, canlılık gösteren ırmak, güneş, ay, ağaç vb. varlıklarda da kabul edilmiş ve insan onlara korkusu, saygısı ve ihtiyacı ölçüsünde tapınmaya başlamıştır. Bu teoriye göre, önce bedenden ayrı ruh fikrine ulaşan ilkel insan, sonra çevresindeki hayvan ve maddele, daha sonra da tabii olaylara bu düşüncesini uygulamıştır. Buradan çok tanrıcılık doğmuş, birçok tanrının kuvvetinin bir tanrıya verilmesiyle de tek tanrıcılık fikri gelişmiştir.⁶

Ahlakçı görüşün temsilcisi olan İ. Kant (1724–1804), ahlakî değerlerin temellendirilmesi ihtiyacının Tanrı fikrini ortaya çıkardığını savunmuştur.⁷ E. E. Durkheim (1853–1917) ise toplum düzeninin emredici hükümlerinin tanrı fikrini doğurduğunu ileri sürmüştür.⁸

H. Bergson (1859–1941), R. Descartes (1596–1620), A. Sabatier (1839–1910) gibi araştırmacılar, dinin kaynağını bazı psikolojik varsayımlar üzerine kurmuşlardır. Sabatier'e göre Tanrı inancı, insanda doğuştan beri his ve irade arasında öz bakımından farklılığın şuuru ile ortaya çıkmıştır. Hislerle irade arasındaki krizde yenik düşenler, tanrı fikrini oluşturmuşlar ve O'na sığınmışlardır.

L. A. Feuerbach (1804–1872) ise Tanrı hakkındaki bütün konuşmaları insan hakkındaki konuşmaya, başka bir deyişle teolojiyi antropolojiye indirgemektedir. İnsan kendisinde görmek istediği, fakat bir türlü görmeyi başaramadığı nitelikleri hayalî bir varlığa yansıtmakta, bunu yaptığı için de kendisini söz konusu varlık karşısında küçülterek öz benliğinden soğutmakta ve yabancılaşmaktadır. Freud da benzer düşüncelere sahiptir. Şimdi inceleme konumuz olan Freud'un bu konudaki düşüncelerini daha detaylı bir şekilde görebiliriz.

II- DİNİN KAYNAĞINA DAİR FREUD'UN İDDİALARI

Bir psikologun, insanı tanıma adına ortaya koyduğu temel düşüncelerini ve düşünceden hareketle epistemoloji, din vb. konulardaki görüşlerini kavrayabilmemiz için öncelikle insanın hangi temel duygularını merkeze aldığını bilmemiz gerekir. Bu açıdan Freud'un düşüncelerine baktığımızda onun sevgi ve korku duygularını ön plana çıkardığını görmekteyiz.

Freud'a göre sevgi, en belirgin şekliyle cinsel duygularda tezahür eder. O'na göre, cinsel duygu insan için her şeydir. Her şey cinsel duygudan doğ-

⁶ Günay Tümer – Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 90–92.

⁷ Draz, a.g.e., s. 150–155, 164, vd.

⁸ Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi*, çev. E. Vatansever, İst. ts., s. 57–58; Günay-Küçük, a.g.e., s. 29.

maktadır. Çocuk cinsel bir lezzetten dolayı annesinin memesini emer. Cinsel lezzetle abdest bozar. Cinsel lezzetle kaslarını harekete geçirir. Cinsel bir duygu ile annesine bağlanır. Kız çocuğu da aynı duygularla babasına bağlanır. Hissedilen bu duygular çocuğun büyümesi ile gelişmeye başlar. Nihayet babanın anne üzerindeki cinsel hâkimiyeti ile anneye karşı hissedilen bu aşk arasında cereyan eden bu mücadele, çocuğun hayatında ilk düğümü oluşturur. Bu düğüm çocuğun bazen ihtiraslarını gemlemesi, bazen de babanın kişiliğine bürünmesi yollarından biriyle kendisinden kurtuluncaya kadar, onu rahatsız etmeye devam eder.⁹

Çocuk annesine karşı beslediği cinsel duyguları baskı altına alır. Babanın yerini elde ederek kişiliğine büründüğünde, ruhen gelişmeye ve nefsinin iç duygularına karşı dizginlemeye başlar. Bizzat kendisi üzerine, etrafındaki toplumdan aldığı emirler ve yasaklar koyar ve yavaş yavaş, davranışlarına hâkim olmak ister. Freud bunu yüksek şahsiyetin veya vicdanın doğuşu olarak ifade eder.

Freud, kurguladığı bu düşüncelerini hastalarından edindiği deneyimlerle kanıtlamaya çalışmıştır. O, isteri, hobi gibi psikolojik nevroz cinsinden hastalıkların sebepleri üzerinde araştırma yaparken, toplum, kanun, din, aile gibi "süper ego"yu (üst ben) oluşturan kuvvetlerin olumsuz etkilerinin olduğunu ileri sürmüştür. Tatmin edilmeyen isteklerin bu baskılar nedeniyle şuur altına itildiklerini, orada bir takım komplekslere yol açmasıyla ruh hastalıklarının meydana geldiğini iddia etmiştir. Bu hastalıkların iyileşmesi için "süper ego"dan gelen baskıların kaldırılmasını, içgüdülerin serbestçe isteklerine kavuşmalarının şart olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰

Freud'un teorisine neden olan olay, isterik bir hastayı ipnotizm uykusu ile konuşturmasıdır. İddiaya göre Freud'un bu vasıta ile hastasına eskiden birikmiş olan arzularını söyletmiş, yani şuur altını, şuura çıkararak tedavi yoluna gitmiş ve bu hastasını iyileştirmiştir. Bu teşhisi ile Freud, ruh hastalarının esaslı sebebi olarak çeşitli cinsel hislerin ve ihtirasların serbestçe yerine getirilmeyeşine bağlamıştır.¹¹

Freud'a göre, cinsellikte kendisini gösterene sevgi motivinden sonra onun zıddını oluşturan korku motivisi de kişiliğin oluşumunda son derece etkilidir. Dinin ortaya çıkmasında sevgi kadar korku duygusu da etkili olmuştur. "Yansıma Din Teorisi" (*The Projection Theory of Religion*) olarak da bilinen Freud'un din teorisine göre Tanrı fikri, çocuktaki baba imajının bir yansımasıdır. Tanrı fikrinin kaynağı, insan soyunun, çocukluk döneminde karşı karşıya kaldığı zorluk ve felâketler karşısında geliştirdiği zihinsel bir savunma meka-

⁹ Sigmund Freud, *Cinsiyet ve Psikanaliz*, çev. S.Hilav, İstanbul ts., s. 126.

¹⁰ Freud, *Cinsiyet ve Psikanaliz*, s. 22.

¹¹ Freud, a.e. s. 34 vd.

nizmasıdır. Bundan dolayı din, Freud'un nazarında, nörotik bir kalıntıdan ibaret-
tir.¹² Freud'a göre hayat, dayanılması çok zor sıkıntılarla doludur. Tabii ve ah-
lâkî kötülükler, hastalık ve ölüm, insanı her yerde rahatsız edecek boyuttadır.
İşte insan, bütün bunlardan kurtulmanın çarelerini aramış, bu maksatla önce,
tabiat güçlerine yalvarıp yakararak, onlara rüşvet vererek, yani tabiatı insan-
laştırarak bunu yapmaya çalışmıştır. Bu çeşit psikolojik tedbirler, çok uzun
bir süre bugünkü bilimin oynadığı rolü oynamış ve insanları rahatlatmıştır.
Fakat Freud'a göre, gerek tabiatın insanlaştırılması gerekse baba imajı, ger-
çeğe tekabül etmediği ve arzuları tatmin etmeye çalışan hayali şeyler oldu-
ğu için bir yanılmazdır.

İnsan doğumundan itibaren değişik korkuların etkisinden kendisini kur-
taramaz. Korkuların en büyüğü eşarengiz güçlerden kaynaklanmaktadır. Bu
güçlere karşı çocuğun şahsiyetinde baba en büyük koruyucu ve kurtarıcıdır.
Çocuk büyüdükçe babanın sınırlı gücünü kavrar ve onun yerine hayali kurtarı-
cı varlıklar kabul eder. İşte Tanrı inancının kaynağı da budur.

Freud'a göre, bilim geliştikçe bu korkunun hayali bir korku olduğu anla-
şılacak ve dini inançlara da gerek kalmayacaktır.¹³ Fakat bunun gerçekleş-
mesinde üç büyük engel vardır 1- İnsanlar atalarımız böyle inanmışlar diye
inançlarını terk edememektedirler. 2- Dini inançların doğruluğunu kanıtla-
yan ve nesilden nesle aktarılan hayali kanıtlar vardır. Mesela dinin gerçekli-
ğine dair dindarların ileri sürdükleri en büyük kanıtlarından biri, insan bede-
ninden bağımsız bir ruhun varlığıdır. Hâlbuki ruhun varlığına dair kendi
düşünce ve deneyimlerinin dışında hiçbir kanıtları yoktur.¹⁴ 3- Bütün dini
geleneklerde inançları sorgulamak hoş karşılanmaz.¹⁵

Bu düşünceye göre sosyal değerler, tek kelimeyle boş hurafeler ve riya-
kâr dudakların donuk tebessümlerinde asılı kalan temelsiz aldatmacalardır.
Zaten gündelik münasebetlerin zorunlu yapmacıkları içinde bu ortak değer-
lere tutkun gibi görünen halk kalabalıkları, samimiyetsiz bir yutturmaca
yarışı içinde atalarının dinlerini sürdürmektedir. Freud'a göre ahlak normal
şeklinde bile sert ve katı karakterli olmaktan ileri geçemeyen bir mefhumdur.
Ahlakî değerler, şehvi ihtirasları uğruna babalarını öldüren çocuklar arala-
rında annelerinin kime ait olacağı konusunda anlaşılamamaları ve bunun üze-
rine kendi aralarına bir takım yasaklar koymaları ortaya çıkmaya başlamış-

¹² Bkz. Sigmund Freud, *The Future of an Illusion*, New York 1953, s. 32vd.; Ayrıca eleştiriler için bkz., R.S.Lee, *Freud and Christianity*, London 1948; Ayrıca bkz. E.From, *Psychoanalysis and Religion*, Yale U.P., 1950, s.21 vd.

¹³ Sigmund Freud, *Uygurlik Din ve Toplum*, çev. Selçuk Budak, Ankara 1995, s. 209; Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 40-45.

¹⁴ Freud, *Uygurlik Din ve Toplum*, s. 206.

¹⁵ Freud, *ae.*, s. 204.

tır.¹⁶ O, insani davranışlar içinde ahlaki davranışların bir kıymetinin bulunmadığını, insanın yaratılış gayesini, aksi cinsine karşı duyduğu ilgi oranında arzularını yerine getirmek olarak görür. Bu şehvi arzu, insani yapının temel faktörü ve birinci muharrik kuvvetidir.¹⁷

Freud, bu iddialarını tarihsel bir senaryo olarak da şöyle açıklar: O'na göre hayvanlar âleminde meydana gelen vakaların aynısı ilk insan topluluklarında da görülmüştür. Çocuklar, kendilerini doğuran annelerine karşı bir cinsel arzu hissetmeye başladılar. Fakat babalarının hükümranlılığı, onların bu şiddetli şehvetlerinin tatminine mani oldu. Bunun üzerine çocuklar babalarını öldürüp onun baskısından kurtulmayı ve annelerini elde etmeyi kararlaştırdılar. Bir müddet sonra da bu kararlarını icra ettiler. Fakat bunu yapar yapmaz büyük bir pişmanlık duydular. Hatta ettiklerini anladılar. Hemen öldürmüş oldukları babalarının ruhlarını takdis etmeye başladılar. Böylece ilk atalara tapıcılık başlamış oldu. Sonra babalarının şahsı, bilinçlerinde bazı hayvan cinsleriyle karıştı. Neticede babalarını öldürmelerinin cezası ve hatırasını takdis gayesiyle bu hayvanları da kutsallaştırıp öldürülmelerini yasakladılar. İşte bu düşünceden totem dini ortaya çıktı. Bundan sonra gelen bütün dinler aslında bu problemi halletmeye çalışan denemelerden ibaretti. Bu problem, içerisinde belirlediği medeniyetin ve tatbik ettiği vasıtaların seviyesine göre değişmekte, fakat daima bir tek noktayı hedef tutmaktadır ki; o da doğuştan beri insanlığa dinlenmek için bir an bile fırsat vermeyen ve medeniyeti meydana getiren büyük işi (baba katli) geri çevirmektir.¹⁸

Freud, özellikle idealist filozofların Tanrı anlayışlarıyla alay etmektedir. Ona göre, filozoflar bazen bir kelimeyi o kadar geriyorlar ki, o kelime asıl manasından âdeta hiçbir şey taşımaz hale gelmekte ve ortada üstükapalı bir soyut terim kalmaktadır. İşte onların Tanrı terimi de böyledir. Filozoflar, kendilerini deist yahut teist diye adlandırıyor ve daha saf, daha yüce bir Tanrı anlayışına ulaştıkları için de övünüyorlar. Oysa onların Tanrısı, bir gölgedir ve dinî inançtaki muhteşem şahsiyetinden de hiçbir şey taşımamaktadır.

Netice itibarıyla Freud, önceleri mensubu olduğu Yahudilik dini de dâhil olmak üzere tek tanrılı dinleri ilkel dinlerin evrimleşmesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre insanlık büyüyüp olgunlaştıkça hayalî varlıkların

¹⁶ Sigmund Freud, *Tabu ve Totem*, çev. Niyazi Berkes, M.E. Basımevi, Ankara 1947, s. 228-231; Freud, *Uygurlik Din ve Toplum*, s. 120.

¹⁷ Freud, *age.*, 61 vd., 124 vd.

¹⁸ Freud, Sigmund, *Tabu ve Totem* (Çev., Niyazi Berkes), M. Eğitim Basımevi, Ankara, 1947, s. 236.

yardımına ihtiyaç duymayacak ve yavaş yavaş Tanrı fikrinden kurtulacaktır.¹⁹

III- FREUD'UN DİNİN KAYNAĞINA DAİR DÜŞÜNCELERİNİN TUTARSIZLIĞI

Derinlik psikolojisinin kurucusu olan Freud insanı tanıma adına önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre insanın kişiliğini oluşturmada sevgi ve korku motivinin çok önemli etkisi vardır. Çocuğun, babasına özellikle de annesine veya bir anne figürüne olan bağlılığı bu duygunun bir yansımasıdır. Fakat bu sevgi ve korku motivinin bir yanılsama olarak hayali bir tanrı inancına dönüştüğüne dair Freud'un tespitleri aşağıda açıklayacağımız gibi bilimsel verilerden ve objektif değerlendirmelerden uzaktır.

Çocuğun anneye olan ihtiyacı, sevilme, beslenme ve korunmayı kaybetmeme çabası gerçekten de küçümsenecek bir şey değildir. Çocuğun annesine olan bağlılığı anlaşılır bir olgudur. Daha doğmadan önce bir cenin iken anne onun her şeyidir. Onu sara korur ve besler. Doğumdan sonra bile durum değişmez. Annenin yardımı olmadan yaşaması mümkün değildir. Onun şefkat dolu ilgisi eksikse çocuğun ruh sağlığı bozuk olur. Çocuğa hayat veren ve onun dış dünya ile arasındaki tek bağ olan kişi yine annedir. Babanın rolü çocuğun ilk yıllarında anneninki kadar önemli değildir. Ancak baba dört ile beş yaşlarından sonra çocuğu eğitmek onun ahlakî ve zihni gelişimini sağlamak görevlerini üstlenerek yeniden önemli bir duruma geçer. Sorumluluğunu kötüye kullananlar olsa da bir baba oğlunu kendisi gibi yetiştirerek işlerinde kendisine yardımcılık etmesini ve mirasını devir almasını ister. Ayrıca babanın başaramadığı şeylerin ve erişemediği hedeflerin de çocuk tarafından elde edilmesi ve başarılması beklenir.²⁰

Anne figürüne olan bağlılık ve bağımlılık, herhangi başka bir insana olan bağımlılıktan farklıdır. Anneye bağlılık çocuğun hiçbir sorumluluğu olmadan ve çaba göstermeden korunup, sevildiği duruma olan bir özlemdir. Ama bu özlemi duyan yalnızca çocuk değildir. Dünyayı göz önüne alacak olursak, her insan tıpkı bir çocuk gibi çaresiz ve güçsüzdür. Gerçi yüzeysel ve dar bir bakış açısıyla değerlendirilirse, insan kendini koruyabildiği ve bir ölçüye kadar da kimseye muhtaç olmadan yaşayabildiği zannedilir. Ancak karşı karşıya kaldığı tehlikeler riskler ve bilinmezlikler düşünülür, ayrıca hastalıklar yokluklar ve haksızlıklarla mücadele gücünün nedeni az olduğu

¹⁹ Bkz., Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri* (Totem ve Tabu, Musa ve Tektanrıcılık) çev. Ayşe Tekşen Kapkın, Payel Yayınevi, İstanbul 2002, s. 243 vd.

²⁰ Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sırları*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993, s. 70-72.

göz önüne alınırsa, belki de yetişkinlerin çocuklardan daha güçsüz ve yardıma muhtaç oldukları ortaya çıkar. Çünkü çocuğun, onu her türlü tehlikeye karşı koruyan sevgi dolu bir annesi vardır. Yetişkin bir insanın ise kimsesi yoktur. Arkadaşları, eşi ve bazı sosyal güvenlik önlemleri ona hayatı boyunca yardımcı olurlar, ama yine de kendini korumak ve istediklerini elde etmek imkânları son derece kısıtlıdır. Bu durumdaki bir insanın yeniden çocuk olabileceği bir dünya arayışı içinde olmasına şaşdırmamak gerek. Eğer bir kimsenin gönlünde sağlam ve doğru bir tanrı inancı oluşmamışsa, çocukluğun bu cennetsi dünyasına olan özlem ile yetişkin olmanın getirdiği zorluklar arasındaki çelişki, nevrotik olaylar şeklinde kendini gösterebilir.

Yetişkinlerin yardıma muhtaç olmaları, kendilerini tehlikelerden koruyacak, huzurunda güven ve mutluluk hissedebilecekleri bir varlığın özlemini doğurur. Bu nedenle gerçekte fazla zeki olmayanlar bile kurtarıcı ve huzur getirici bir etki yaratan her varlığı yüceltmeye, kutsamaya hazır ve isteklidirler. Özellikle bu ruhsal durum çaresizlik duygusunun yaşandığı durumlarda daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu duygunun insan ruhundaki derinliğinin kavranması aslında insanın öz benliğinden Allah'a ulaşan yolun anlaşılması demektir.

İnsan aciz bir varlık olduğu için, varlığı içten ve dıştan çok farklı şeylere bağlıdır. Kaldı ki, içten gelenlerin çoğu da kendi isteğiyle yaptığı şeyler değildir. İster istemez herkes, hayatta karşılaşılan ümit ve korku sebeplerinin yalnız kendisi olmadığını az çok anlar. Gerçi insanın bu acizliğini unuttuğu zamanlar da çoktur; fakat ne olursa olsun, kişi kendi kendine bu aczin sahasından çıkamaz. Akıllı bir varlık olan insan, ümit ve korkunun bu çekici ve iticiliğinden kendini kurtaramaz. Gerçekten de insan için ümit sebepleri sınırlı olmadığı gibi, korkunun sebepleri de sınırlı değildir.²¹

İnsan ruhu, zaman zaman belli ümitler ve belli korkular karşısında birbirini ardınca üzülürken, bir taraftan da bütünüyle uçsuz bucaksız ümitlerin etkisi altında bulunur. Hayatının belli bir döneminden sonra her insan ümitlerle korkuların, karşı karşıya yer alarak bir noktada buluştuklarını görür ki, bu da gerçeğin ta kendisidir. İşte insan ruhunun böyle bütünüyle etkilendiği, kayıtsız, sınırsız korku ve ümit sebebine (Allah'a) karşı duyduğu bu ilgi, yaratılıştan insan fitratında mevcuttur. Kulluğun başlangıç noktası budur. İnsan bu duygusunu neye bağlarsa mabudu o olur.²² Fakat kimileri, heva ve heveslerine göre din aradıklarından, kimileri de bilgisizlik, yanlış veya eksik eğitim gibi nedenlerle vicdanlarını yükseltemezler. Sınırlı bir ümidin veya korku-

²¹ Draz, a.g.e., s. 110-111

²² Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul 1987, s. 104 vd. 112; İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ahmet, *Külliyyat* (çev. Heyet), Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986, c. I, s. 102.

nun etkisi altında yenilgiye uğramış olarak kalırlar. Belirli bir zaman içerisinde ona öyle bağlanır veya öyle güçsüz olurlar ki, o lezzeti feda etmeye veya o korkuya göğüs germeye, kendilerinde olanak yokmuş gibi düşünürler. Ve zavallı vicdanlarının böyle sınırlı, sonlu ve yaratılmış bir sebebe bütünüyle bağlanması, onun huzurunda öyle alçalmalara öyle tapınmalara sürükler ki, bütün bilinç küçülmeye başlar ve ondan ilerisini görebilecek akıldan eser kalmaz. İşte insanlara, gerçek mabudu ve gerçek kulluk konumunu u-nutturarak, bütün belaları meydana çıkaran şirkin esas kaynağı budur.²³

Freud'un korku motivisi konusunda yanıldığı ve varsayımları yüzünden de dinin kaynağı konusunda yanılmak zorunda olduğu nokta da buradadır. Çocukluk döneminden sonra Kur'an, bütün ümit ve korkuların Allah'a yöneltilmesi gereğini haber vererek Mü'minleri şirkin ve batıl inanışların çıkmazlarından korumaktadır. O halde Freud'un, tabiat olaylarından korkmaları neticesinde, ilkel dönem insanların bazı tabiat varlıklarını kişileştirerek ona rüşvet vermesi ve böylece tanrı inancının doğduğuna dair görüşleri her din için geçerli olabilecek bir izah tarzı değildir. Freud'un tasvirine uyan birçok ilkel dinler varolmuştur. Ama bu, büyük dinler için söz konusu değildir.

Freud'un görüşü teizmin aleyhine kullanılabildiği kadar ateizmin de aleyhine kullanılabilir. Her şeyden önce ateizm, bir olgunluk işareti değildir. Onda da çocukluk döneminde yer alan bir ruh hâlinin tekrarı söz konusudur. Babasını kıskanan, ondan korkan, onun buyruklarından memnun olmayan ve hatta onun salt varlığından rahatsız olan çocuk, babasından kurtulmak istemekte, onun var olmamasını arzu etmektedir. Buna dayanarak denebilir ki, ateizm, babanın var olmaması, arzunun bir yansıması, bir projeksiyonudur. Ancak çocuk baba imajına o kadar alışmıştır ki, onsuz edememekte, baba, dolayısıyla Tanrı otoritesinin yerine bir düşünürün, bir siyasi liderin veya bir partinin otoritesini koymaktadır.

Freud'un baba imajı ile ilgili söyledikleri de her din için geçerli olmaz. Sözel geliş, İslâm'da Allah, bir baba gibi tasavvur edilmez. Kaldı ki Tanrı'yı kişi gibi düşünmeyen dinler de vardır. Meselâ, baba imajı, klasik Budizm'i nasıl açıklayacaktır?

Freud'un sevgi motivini açıklarken cinselliği merkeze alması da tutarlı değildir. Çocuğun annesine karşı cinsel isteği, erkek çocukların babalarını öldürmek istemeleri ve babalarının da evlatlarına düşman oldukları şeklindeki iddialar, gözlemlerle asla bağdaştırılamaz. Bunun tutarsız olduğunu anlamak için bilgili olmaya bile gerek yoktur. Basit gözlemlerle dahi bu

²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c. I, s. 98-99.

iddianın doğru olmadığını görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim, mal ve evlat sevgisinin büyük bir sınav vesilesi olduğunu, çoğu kimsenin evlat sevgisi sebebiyle ortaya çıkan meşguliyetler nedeniyle Allah'a kulluk görevlerini ihmal ettiklerini hatırlatmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Mekkeli zenginlerden Velid b. Muğire'nin en çok sevindiği ve zevk aldığı konulardan biri olarak, oğullarını yanında danışman olarak bulundurmasını haber vermektedir.²⁴

Freud'un itici güç saydığı sevgi-nefret duygusundan kaynaklanan cinsel hayat, insanda buluş çağında başlamakta, belli bir yaştan sonra ihtiyarlık döneminde sona ermektedir. Üstelik bu durum yalnız insana mahsus değildir. Bilinen bütün memeli hayvanlarda durum aynıdır. Buna karşılık bütün insahlarda, korku-ümit duyguları doğumla başlar ölünceye kadar devam eder. Hatta açlık içgüdüsü bile seksüel istekle değil açlık içgüdüsüyledir. Bu konuda yapılan laboratuvar denemeleri de bu fikri destekler mahiyette sonuçlar vermiştir. Şöyle ki:

Üst tarafından deliği bulunan ve elektriği verebilen bir bölme ile ikiye ayrılan kafese konulan fareler, en şiddetli elektriğin verdiği acıya rağmen, susuzluğunu gidermek için suyun bulunduğu bölüme gitmiş, elektrik şiddeti daha az olan dişi farenin bulunduğu bölüme gitmemiştir. Bu durum cinsel içgüdünün çok daha zayıf olduğunu göstermektedir. O halde Freud'un iddiası yanlıştır. Çocuğun eline geçeni ağzına götürmesini cinsel zevke bağlamak mümkün değildir.²⁵

İnsanlardaki Tanrı sevgisini, insanların birbirlerine olan sevgilerini anne-babaların ve çocukların karşılıklı sevgilerini bu kadar basite indirgemek mümkün değildir. Freud'un bu yaklaşımı ile Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) ve Yunus Emre (1238-1328) gibi her dinde örneklerini gördüğümüz mistiklerin, Tanrı ve insan sevgilerini açıklamak hiç mümkün olmaz.

Dinin arzulan tatmin ettiği ve rahatlık getirdiği fikri de bir takım açıklamalara gidilmeden kabul edilemez. Dinin, insanın inanma ihtiyacını tatmin ettiği doğrudur. Fakat ciddi hiçbir İnsan, inanayım da rahat edeyim diye düşünmez. İnanç, bazen bütün arzu dünyasını zorlar ve insanı çetin - hatta sonu gelmez- bir mücadelenin içine sürükler; çünkü birçok dine göre insanın manevî yükselişinin bir sonu yoktur. İslâm tarihine bir bakalım: Hangi sūfi, Freud'un sözünü ettiği o tatlı rehabet içindedir? Mü'minin, hayatını korku ile ümit arasına yerleştirenler, din psikolojisi açısından çok daha isabetli bir görüş geliştirmişlerdir. *Recâ'da* karar kılıp ben artık kurtuldum demek, birinci derecede bir iman hayatı yaşayan mü'minin ruh hâlini hiç

²⁴ Müddesir, 74/13.

²⁵ Kenan Çığman, *İnançlar*, İstanbul 1976, s. 367.

anlamamak demektir. O, naiv, bir huzur içinde değil, belki kozmolojik bir huzursuzluk içindedir.

Freud'un "üst-ben" kavramıyla ifade ettiği olgunun çekirdeğini oluşturan dinî inançlar ve ahlakî değerler insanı içgüdülerinin tutsağı olmaktan kurtaran kontrol mekanizmasıdır. Yani Allah'ın insanlara için koyduğu helâl-haram hükümleridir. Freud, kontrol mekanizmasını alt şuura hapsedilmiş her an açığa çıkmak isteyen duygular olarak açıklamıştı. Kişinin gerçek şahsiyetinin bilinçaltındaki duygularını açığa çıkarmasıyla mümkün olacağına inanmaktaydı. Hâlbuki kontrol mekanizması içgüdülerin boşalmasından doğan yapısal enerjiyi kontrol altına alarak kişinin varoluşsal amacını gerçekleştirmesini sağlar. Yani artan bu enerji ile kulluk görevini yapar, yeryüzünde maddi ve manevi yönden en güzel uygarlıkların kurulması için çaba harcar.²⁶ Kontrol mekanizmasının varlığını ve yapısal olduğunu, Batı'nın ünlü psikologlarından Julian Huxley da kabul etmekte ve şahsiyetin oluşumunda önemli rol oynadığına inanmaktadır.²⁷

Freud, insan için bir kontrol mekanizmasının olmasını kabul etmez. O, kontrol mekanizmasını alt şuura hapsedilmiş her an açığa çıkmak isteyen duygular olarak açıklamaktadır. Kişinin gerçek şahsiyetinin bilinçaltındaki duygularını açığa çıkarmasıyla mümkün olacağına inanmaktadır. Hâlbuki kontrol mekanizması içgüdülerin boşalmasından doğan fitri enerjiyi kontrol altına alarak kişiyi faydalı işler yapmaya imkân sağlayan ve tertemiz olarak Allah'a yönelten ve Allah'ın insana verdiği efendilik payesine hak kazandıran, asıl itibarıyla de her insanın yaratılışında var olan duygulardır.²⁸

Hâlbuki Huxley kontrol mekanizmasının varlığını ve fitri olduğunu kabul etmekte ve şahsiyetin oluşumunda önemli rol oynadığına inanmaktadır.²⁹ İnsanın fitri değerlerinin korunması ancak kontrol mekanizmaları ile mümkündür. İnsan ile hayvanı birbirinden ayıran en önemli faktörlerden biri de budur.

Freud'un dinin yapısal bir fenomen olmadığını iddia etmesi ve dinlerin devam etme gerekçesini atalardan kalma gelenekleri terk etmenin zorluğuna bağlaması da tutarlı değildir. Bu iddia beşeri veya tahrif olmuş ilahi dinler için doğru olabilir; fakat bu iddia İslam dini için hiç mümkün değildir. Zira Kur'an-ı Kerim, atalardan kalmış olsa bile bir geleneğin eskiliğine yeniliğine itibar edilmemesini onun hak ve doğru olmasının kabul nedeni olması gerektiğini vurgulamaktadır. Şöyle ki: İslam'da örf, âdet, gelenek ve görenekler mutlak kabul veya reddedilmek yerine, dinin temel esaslarına uygun olup

²⁶ Kutup, Muhammed, a.g.e., 226 vd.

²⁷ Bkz. Kutup, ae. s. 231.

²⁸ Kutup, Muhammed, age., 226 vd.

²⁹ Bkz. Age. s231

olmadığı açısından değerlendirilmiş, vahye, selim akla ve insanın fitratına uygun olanlar kabul edilmiş, olmayanlar reddedilmiştir. Cahiliye döneminde zulme uğrayanları korumak maksadıyla kurulmuş olan “*Hilfu'l-Fudul*” cemiyeti ile ilgili olarak Hz Peygamber şöyle buyurmuştur:

“*Abdullah b. Cuda'nın evinde dünyaları değişmeyeceğim bir anlaşmada hazır bulunmuştum; İslâm'dan sonra da böyle bir anlaşmaya çağrılısam hemen kabul ederim.*”³⁰

Bu hadis-i şerif, İslâm'ın cahiliyye döneminden kalmış da olsa gelenekleri mutlak olarak reddetmeyip seçime tabi tuttuğunu göstermektedir. Allah'ın yasakladığı örf, âdet, gelenek ve görenekler, küfür ve şirkin nesilden nesle aktarılmasına sebep olanlardır. Her doğan insan, kendisini bir toplum içerisinde, o topluma özelliğini veren kültür ortamında bulur. Birey, kültür ortamıyla başlattığı etkileşim sürecini ömür boyu devam ettirir. Fertler bir yandan mevcut kültürle hayatlarını şekillendirirken, diğer yandan bu kültürü yeni yetişen nesillere aktarma çabasına girerler. Geçmiş nesillerden alınan sosyal normların en belirgin özelliği, süreklilik arz etmesi ve bu sürekliliği sağlayan etkenin, ataların üstünlüğü fikrine dayanmasıdır.³¹

“*Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, denilince; hayır, atalarımızın uydukları şeylere uyarız, derler; ya ataları bir şey anlamayan ve doğru yolda olmayan kişiler idiyseleler?*”³²

Müşrik Arap toplumu ve Yahudilerden bir grup, vahye ve aklı selimin ortaya koyduğu hukukî temel prensiplere tabi olunuz, denildiğinde cahili taassup ile tarihe ve geleneğe sığınmayı tercih etmişlerdir. Tarih boyunca hangi peygamber topluma ilahî mesaj iletmişse, küfrün ve şirkin önderleri cahiliye geleneğine prestiji ön plana çıkarmışlardır.³³

İnsanoğlunun soyundan geldiği kimselere karşı doğal olarak her zaman duymakta olduğu saygı ve sevginin, zaman zaman aşırı bir şekle dönüşmesi, ataları ölümlerinden sonra da çeşitli şekillerde yaşatma düşüncesini ve çabasını doğurmuştur.³⁴ Allah (c.c) ana, baba ve ecdada saygıyı emretmişse de bu saygı ve sevginin onları putlaştıracak dereceye varmasını, onlara tapılmasını

³⁰ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyub el-Hımyerî, *Siretü'n-Nebi* (tahk. Muhiddin Abdulhamid), Matbaatu'l-Medeni, Mısır, 1963, c.I, s. 34; M. Seyyid Keylanî, *Aynu'l-Yakın fi Sireti Seyyidi'l-Mürselin*, Beyrut, 1978, s. 7.

³¹ Muhammed er-Rabî el-Hüseynî en-Nedvî, *et-Terbiye ve'l-Müctemâ*, Dimeşk, 1991, s.25; Mustafa Armağan, *Gelenek*, Ağaç Yayıncılık, İst., 1992, s. 19; Ali Bulaç, *İslam ve Gelenek*, Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 9, 1995, s. 13-16

³² Bakara, 2/170; Benzer mefhumdaki başka bir ayet için bkz. Zuhuruf, 43/23.

³³ en-Nedvî, a.g.e., s. 26.

³⁴ en-Nedvî, a.g.e., s.35.

şirkin bir çeşidi saymış ve kesinlikle haram kılmıştır.³⁵ İslâm, sadece ataları putlaştırmayı değil, onların batıl olan âdet ve telakkilerine bağlanmayı, bunu bir ibadet haline getirmeyi de yasaklamıştır. Ayrıca ata ruhlarının yaşayanları olumlu veya olumsuz etkilediği şeklindeki düşünceye de Kur'an'da yer verilmemiştir.³⁶

O halde bir şeye tabi olma sebebi, eskilik, yenilik meselesi değil; Allah'ın emrine, Hakkın ve bilimin deliline uygun olmasıdır. Hakkın emrini tanımayan, ne yaptığını bilmeyenlere atalar bile olsa uyulmaz. Bu durum eskilerde olduğu gibi yeniler için de böyledir. Bu bakımdan ayetlerde ifadesini bulan tutuculuk ve taklitçilik, Hak Din mensuplarının değil, müşriklerin ve inkârcıların temel özelliklerindendir.

Freud'un dinlerin hak ve doğru oldukların kanıtlayan delillerin sahte ve tutarsız olduğuna dair görüşleri de ancak batıl dinler için doğrudur, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere İslam'ın bütün delilleri ortadadır. İslam'ın tartışılması yasaklanmış hiçbir prensibi de yoktur. O, sadece insan aklının korunması ve gereksiz tartışmalarla zaman kaybına uğramamak için aklın, Allah'ın zatını ve kaderin bütün boyutlarını kavrayamayacağı konusunda insanları uyarır. Yoksa İslam aklın saha ve sınırları içerisinde olmasına rağmen "bu konuyu sadece din adamları bilir" şeklinde bazı konuları gizemli sayıp tartışılmasını yasaklamaz.

Görüldüğü gibi Freud'un, dinlerin menşei konusundaki iddiaları tamamen varsayımdan ibarettir. O, dinleri hak ve batıl dinler olarak ayırmadan genel hükümler vermiş, bazı töreleri de dini inanç olarak göstermiştir. Mesele Avustralya'da yaşayan ilkel bir toplumun törelerini ve bazı batıl inançları ele alarak çıkış sebeplerini incelemiş ve kendine göre birtakım deliller ortaya koymuştur. Bu ve benzeri toplumlarda batıl inançlar nedeniyle kişinin yaratılışına aykırı emirler, yasaklamalar ve kısıtlamalar konulduğundan doğal olarak o kişilerde psikolojik bunalımlar ortaya çıkmıştır. Fakat batıl inançlar neticesinde meydana gelen rahatsızlıkların neticesi hak dinlere yüklenemez.

Din ve Allah mefhumu, insanın kendi benliğinden çıkarıp atmasına imkân olmayan temelli bir his, diğer bir yönüyle de bir fikirdir. Çünkü insan metafizik fikirlere sahip olup olmamakla serbest değildir. Bu fikir insanın bio-psişik varlık yapısının bir gereğidir. Bu fikir ve duyguları, insan bilsin bilinmesin tanısın tanımasın bunlar onda zaruri olarak vardır.³⁷

³⁵ Lokman, 31/15.

³⁶ Günay Tümer, *İslam Ansiklopedisi*, "Atalar Kültü" mad., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, c.IV, s. 42-43.

³⁷ Necip Taylan, *İlim-Din*, İstanbul, 1972. s. 37.

İnsan, var olanların varlığını idrak etmekle kalmaz var olması mümkün bulunanların dahi varlıklarını tanır. Ayrıca insan kendi varlığından haberdar olan yegâne varlıktır. Diğer varlıklar var oluşlarından haberdar değildirler.³⁸ İnsan böyle bir varlık olunca geleceğini de merak etmektedir. Yok, olup gitmekten korkmaktadır. O ebedileşmek istemektedir. Ancak, buna kendi gücünün yetmeyeceğini de bilmektedir. Onun için iman edenler, Allah'ın sonsuz kudretiyle ebedileşmeyi arzu edip bu inançla mutlu olmaktadırlar. İnkârcılar da ise ömürlerinin sonlarına doğru yok olma endişesi doruk noktaya ulaştığından ruhi depresyonlara girmektedirler.³⁹

Ateist bir filozof olmasına rağmen François Marie Voltaire (1694-1778) bu tarihi gerçeği şöyle dile getirir: *"Yanılmaktan her zaman korkarım, ama bütün anılar eski medeni ulusların yüce bir tanrıya inandıkları gösteriyor. İnsanlığa tanrılığın özüne dair sorular hepse de başka başka yanıtlar verirler. Bununla beraber bu sayısız, bu çeşit çeşit düşünceler içinde, dünyanın her yanında şu aynı kanaati bulursunuz: Bir tek tanrı vardır."*⁴⁰

Kısaca, inanç olmadan insanın yaşaması mümkün değildir. İnançsız bir insan ne vardır ne de tasavvur edilebilir. İnsanın varlığı ile ortaya çıkan ve onun neticeleri olan uygarlıklar, zamanla kayborduğu halde tanrı mefhumu ve mabetler dimdik ayakta kalmıştır. Bu da gösteriyor ki, iman hissi, hiçbir yerde ve hiçbir zaman yok olmamıştır.⁴¹ Geçmişte olduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz insan toplulukları vardır, fakat hiçbir zaman dinsiz bir toplum olmamıştır.⁴²

Freud'un din ve Allah inancı konusundaki düşüncelerinin yanlışlığını daha başlangıçta kendi öğrencilerinden Carl Gustav Jung (1875-1961) anlamış ve şiddetle ona karşı çıkmıştır. Jung, ruhun bağımsızlığını benimsemiş Freud'un düşüncelerini tümüyle reddetmiştir.⁴³ Ayrıca Jung, bilinçaltını sadece yerine getirilmemiş isteklerin hapsedildiği ruhsal bir bölge olarak kabul etmemektedir. Geleneksel dini birlik ve bütünlük ile ilgili dilek ve özlemlerin köklerinin de bilinçaltına kadar uzandığını savunmuş ve dini inançların insanın temel ihtiyaçlarından olduğunu, hatta dini inançların kolektif alt şuur muhtevasını kabul edilir hale getirdiği için vazgeçilmez bir ihtiyaç, hatta zaruret olduğuna inanmıştır. Yaptığı araştırmalar, psikoz ve

³⁸ Heidegger, (A. Songar'ın, *Psikiyatri-Modern Psikobioloji ve Ruh Hastalıkları*, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1977, adlı eserinden naklen) s. 84.

³⁹ T. Clifford Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Heyet, Ankara, 1980, s. 205.

⁴⁰ François Marie Voltaire, *Felsefe Sözlüğü*, çev., Lütfi Ay, M.E.B. Yay., İst., 1994, c.II s.255.

⁴¹ Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, Nur Yayınları, Ankara, ts., s. 13-14.

⁴² Henri Bergson, *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı*, çev., M. Karasan, Ankara 1962, s. 123.

⁴³ Mikat Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, İstanbul 1975, s. 45.

nevroz rahatsızlıklara yakalanan insanların çoğunda, kişiliğini, bütünlüğünü ve manevi gücünü sağlayan dini ve ahlaki değerlerden yoksun olmalarından kaynaklandığı sonucuna götürmüştür.⁴⁴

A.C. Knudson, dini şuurun yegâne kaynağını dini a priori'ye dayandırılmaktadır. Duygu, estetik, ahlak ve din olmak üzere insanda dört temel değişik tecrübe (şuur) kabul etmektedir. İnsan bu tecrübelerin her biri için doğal bir istidada sahip bulunmaktadır. Bu istidatlar insanın doğasında var olup sonradan meydana getirilmezler. Onların hiç biri başka şeyden çıkarılmaz veya başka bir şeye indirgenemezler.⁴⁵

Freud, dinlerin menşei konusunda da ilmi olmaktan çok uzaktır. Dinleri hak ve batıl dinler olarak ayırmadan genel hükümler vermiştir. Hatta bazı töreleri de dini inanç olarak göstermiştir. Mesela Avustralya'da yaşayan ilkel bir toplumun törelerini ve bazı batıl inançları ele alarak çıkış sebeplerini incelemiş ve kendine göre birtakım deliller ortaya koymuştur. Bu ve benzeri toplumlarda batıl inançlar nedeniyle kişinin yaratılışına aykırı emirler, yasaklamalar ve kısıtlamalar konulduğundan tabii olarak o toplumlarda ruhi hastalıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Fakat batıl inançlar neticesinde meydana gelen buhranın faturası hak dinlere yüklenemez.

Son dönemlerde Dinler Tarihi araştırmacıları ve arkeoloji gruplarının yaptığı araştırmalar Freud ve Durkheim gibi düşünenlerin iddia ettiklerinin aksine, dinlerin çok tanrıcılıkla başlayıp zamanla tek tanrı dinler haline gelmediğini; zamanla ilahi dinin tahrif edilmesi sonucunda çok tanrılı dinlerin ortaya çıktığını göstermektedir.⁴⁷ Batı'da, birçok antropolog, psikolog ve biyologun, tevhit inancının fitrî ve asıl olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela Andrewlang (1840/1920) Avustralya, Afrika ve Kuzey Amerika'da yaşayan ilkel kabileler arasında, yüce tanrı inancının varlığını ortaya koymuştur.⁴⁸ Aynı şekilde J. Louis Quatre Fages (1810/1892), Carl Brockelman (1824/1905), L. Von Schmidt (1868/1954) gibi araştırmacılar da yaptıkları araştırmalarda aynı sonuçlara varmışlardır.⁴⁹

Esas itibariyle bu görüş, ilahi dinlerin görüşüdür. Şimdi biz bunun kuran a-

⁴⁴ Enç, a.e., s. 93.

⁴⁵ Paul E. Johnson, "Dini Tecrübe", çev: Recep Yaparel, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Der.*, sy. III, 1986, s. 198.

⁴⁶ Draz, age., s. 60

⁴⁷ Bkz., Eliade Mircea, *Dinin Anlam ve Fonksiyonu*, çev., Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 26, 50 ; Schmidt, Wilhem, *Ursprung der Gottesidee*, *Aschendorfsche Verlagsbuchandlung*, Munster, 1935, c. I, s. 117, 118, c. IV, s. 658, c. IV, s. 32, 115, 393.

⁴⁸ Mircea, age., s.50

⁴⁹ Wilhem Schmidt, *Ursprung der Gottesidee*, *Aschendorfsche Verlagsbuchandlung*, Munster, 1935, I / 117, 118, IV / 658, IV / 32, 115, 393; Mircea, Eliade, a.g.e., s. 26, 50.

yetleriyle nasıl temellendirildiğini inceleyeceğiz.

IV- KUR'AN'A GÖRE ALLAH İNANCININ KAYNAĞI

Kur'an ayetlerine baktığımızda dinin menşeinin ve Allah inancının insanlar tarafından ortaya atılmadığını, insanların dine ulaşmadığını, aksine dinin insanlara peygamberler vasıtasıyla ulaştırıldığını öğreniyoruz. Allah Teâlâ, insanlığın atası, Hz Adem'i yaratınca, ona ikramda bulunmuş eşyanın isimlerini ve ne işe yaradıklarını ona öğretmiştir. Bu öğrettiği gerçekler arasında Allah'ın, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan varlıkların Rabbi,⁵⁰ yaratıcısı⁵¹ canlıların aynı zamanda rızık vericisi⁵² olduğuna dair bilgiler de vardır. Bunun içindir ki; Mevla'ya ibadet ve itaat gerekir.⁵³ Zira insanlar, dünyaya geldikleri gibi geri götürülecekler ve hesaba çekileceklerdir.⁵⁴ Yüce Allah, Hz. Adem'e bu bilgileri öğretmiş, Hz. Adem de bunları soyuna miras bırakmıştır. Zaten insanın fitratı da buna müsait olarak yaratılmıştır. Böyle olunca din ve tevhidi anlamda Allah inancı, insanlığa Hz. Adem'in mirasıdır.⁵⁵ *"Biz, (hepiniz buradan çıkıp gidin!) dedikse de size yol göstericiliğimiz devam edecektir. Benim yol gösterici mesajlarıma uyanlar için ne korku vardır, ne de üzüntü."*⁵⁶ Bu ayet, dünyada Hz. Adem ve Havva ile başlayan hayatın, Allah'tan gelen hidayet üzere şekillendiğini gösterirken, Kurban olayı esnasında Hz. Adem'in çocukları olan Habil ile Kabil arasındaki konuşmayı haber veren ayetler, onların inançlarından bazılarını gözler önüne sermektedir. Allah'a iman, salih amellerle O'nun rızasını kazanmak, amellerin kabulü için Allah'a karşı muttaki olmak ve onun gereğini yapmak, sahibini cehenneme götüren kötü amellerden dolayı Allah'tan korkmak, dünya hayatındaki işledikleri amellere göre iyiliklere mükafat, kötülere de azabın bildirilmesi gibi semavi dinlerin hepsinde mevcut olan bu inanç ve ameller, Hz. Adem'in ilk çocuklarının zihinlerinde mevcut idi.⁵⁷

İnsanlar çoğalıp değişik bölgelere yerleşince tevhit inancından yavaş yavaş sapmalar başladı. Bunun üzerine Allah onları yeniden doğru yola iletmek, inançlarındaki karanlıkları aydınlatmak için peygamberler göndermeye başladı. *"Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur."*⁵⁸ *"Bütün insanlık bir zamanlar bir tek topluluktü; (sonra ihtilafa düşmeye*

⁵⁰Bkz. Bakara, 2/31; Alak, 96/5, 6; En'am, 6/64; Ra'd, 13/16.

⁵¹Bkz. Bakara, 2/29; En'am, 6/1, 73; A'raf, 7/54.

⁵²Bkz. Enfal, 8/26; Nahl, 16/32; er-Rum, 30/40; Gafir, 40/6.

⁵³Bkz. Bakara, 2/21; Hicr, 15/89; Taha, 20/14.

⁵⁴Bkz. Bakara, 2/284; Mü'minun, 23/11; İnşikak, 84/8.

⁵⁵Müslim, M., a.g.e., s. 96-97; Draz, Din ve Allah İnancı, s. 129-130, 188 vd.

⁵⁶Bakara, 2/38.

⁵⁷Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Y., İst. 1985, s. 15-16.

⁵⁸Fatır, 35/24.

başladılar), bunun üzerine Allah, müjdeci ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi ve onlar aracılığıyla hakikati ortaya seren vahiy(ler) bahsettik. Ki, bununla insanların farklı görüşler edinmeye başladıkları her konuda karar verilebilsin.”⁵⁹

Din ve Allah inancının kaynağını beşeri zafiyetlere veya ihtiyaçlara bağlayan Dinler Tarihi araştırmacılarının, daha işe başlarken metot hatası yaptıklarını görüyoruz. Zira onlar, öncelikle ıssız ormanlara, dağ başlarına ve medeniyetten uzak bölgelere yönelmişler ve oradaki insanların yaşantılarını, geleneklerini, kültürlerini dikkate alarak dinin ve Allah inancının kaynağı konusunda fikir yürütmüşlerdir. Metotlarının yanlışlığı, şu yanlış faraziyelerinden kaynaklanmaktadır: *İnsan, inancını kendi oluşturur ve o inanç, yaşam şartlarına, sosyal hayata ve kültür seviyesine göre gelişir.*⁶⁰

Hâlbuki risalet bu gelişmemiş topluluklarda başlamadı. Bilakis peygamberler, hak daveti tebliği için hüküm ve saltanatı elinde bulunduran kişilere gönderildi. Hak-batıl mücadelesi peygamberler ve onlara tabi olanlarla, hevasını tanrılaştıran tağutlar ve şehvetlerine tutsak olan elit kesim arasında⁶¹ olmuştur. “Gerçek şu ki, biz her toplumun içinden, (Allah’a kulluk edin, şer güçlerden kaçın, mesajıyla gönderdiğimiz) bir elçi çıkardık.”⁶² Bu gerçeği Kuran’daki peygamber kıssalarında daha açık bir şekilde görmemiz mümkündür.

Hz. Nuh’un tebliği, Kur’an’ın “mele” diye ifade ettiği, taraftarı ve gücü ile göz dolduran, inkârcılara olmuştur. Hz. İbrahim’in tebliği, saltanatı elinde bulunduran Nemrut ve etrafındaki zenginlere olmuştur. Hz. Musa ve Harun’un tevhit mücadelesi de aynı şekilde saltanatı elinde tutan Firavun ve onu destekleyenlere karşı olmuştur. Hz. Yahya, Hz. Zekeriya ve Hz. İsa’nın tevhit akidesini yayma mücadelesi de bir taraftan Roma yönetimine, bir taraftan Yahudilerin nüfuzlu kişilerine karşı yürütülmüştür. Son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e karşı çıkanların da Mekke’nin ileri gelenleri olduğunu dikkate aldığımızda, dini tebliğin öncelikle insanların toplu halde yaşadıkları bölgelerde konuşulup tartışıldığını, bozulmamış hak dinlerin Durkheim ve Karl Marx’ın iddialarının aksine, ileri gelenlerinin menfaatlerini korumak için toplumu uyuşturmadağı, bilakis onları uyandırdığını görüyoruz.

Allah inancının kaynağını insanda arayan görüşler, aslında bu konudaki kendi psikolojik durumlarını yansıtmışlardır. İleri sürdükleri deliller, iç ve dış âlemden yığınlarca mevcut olan ruhî amillerin akıllarda ve vicdanlarda

⁵⁹Bakara,2/213.

⁶⁰Draz, a.g.e., s. 27-31; 123; Müslim, M., a.g.e., s. 101; Demirci, a.g.e., s. 14.

⁶¹Müslim, M., a.g.e., s. 98-99; Şeriatî, Dine Karşı Din, s. 27-33.

⁶²Nahl,16/36

odaklaşmış halleridir. Ne var ki, insanlar bu sayısız delillerin hepsini vahiy bilgisinden mahrum olarak, kavramak ve ikna olmak için alıcı cihazlarını uyarma konusunda müsavi değildirler. Bazıları içe dönüktürler, dış fenomenlerden fazla etkilenmezler; bazıları da bunun tam aksine dış etkenlerden daha çok etkilenirler.⁶³

Kur'an, dinin kaynağını insana bağlayan görüşlerini ileri sürdüğü fenomenlerin hepsini, Allah'ın varlığının enfüs ve afaktaki delilleri olarak takdim etmektedir. "*Zamanı geldiğinde insana mesajlarımızı (evrenin) uçsuz bucaksız ufuklarında ve kendi öz benliklerinde (bulduklarıyla) tam olarak anlatacağız ki, bu (Kur'an)'ın tartışılmaz bir gerçek olduğu, apaçık ortaya çıksın. Rabinin her şeye tanık olduğu(nu bilmeleri onlara) hala yetmez mi?*"⁶⁴

Din ve Allah inancının kaynağı konusunda *tabiatçı görüşün delilleri*, Kur'an'ın Kaf,50/6-9; En'am,6/99,95,96; Kasas, 28/71-72; Fâtır,35/27-28; Bakara,2/28; Rum,30/50 ayetlerinde, dinin kaynağını *tabiattaki olağan üstü olaylara bağlayanların delillerini* Rum,30/20-26,50; Ra'd,13/12-13; Vâkıa,56/57-60; A'raf7/97-98; Rahmân,55/9 ayetlerinde, *ruhçu görüşlerin delillerini* En'am,6/60; Zümer,39/42; Âl-i İmran,3/170 ayetlerinde, *psikolojik görüşün delillerini*, Necm,53/24; Kasas,28/68; Kalem,68/38-40; âl-i İmran,3/24,103; Enfal,8/63; 9/40 ayetlerinde, *ahlaki görüşün delillerini* Şems,91/6-10 ayetlerinde *etik ve sosyolojik görüşün delillerini* de Bakara,2/170; 5/104; 43/22 ayetlerinde Allah'ın varlığını, birliğini, azametini ve kudretini farklı açılardan gözler önüne seren deliller olarak görmekteyiz.⁶⁵ Enfüs ve afaktaki bu ayetler, insan ruhunda Allah inancını oluşturan amiller değil; fitratta mevcut olan Allah inancını uyandıran sebeplerdir.

SONUÇ

Bilimin kaynağını sadece akıl, deney ve duyu organlarından ibaret sayanlar insanın ruh dünyasını tanıyamamışlardır. Tabi ki bu yaklaşımın ortaya çıkmasında orta çağda Kilisenin akıllar üzerinde kurduğu gereksiz baskının etkisi hayli büyük olmuştur. Çünkü bu baskılardan kurtulmanın sarhoşluğu içerisinde ortaya atılan teorilerin büyük bir bölümü isabetli olamamıştır. Hâlbuki insan için aklın sahası dışında kalan konularda ilahi mesaja yönelmekten başka çıkar yol yoktur. Ruh-beden bütünlüğü içerisinde insanın her yönüyle kendini tanıması konusu, insan aklının sınırları dışındadır. Bu gerçeği Allah (c.c.) şöyle beyan buyuruyor: "*Ben onlara göklerin ve yerlerin*

⁶³İbn Rüşd, *Fasl el-Makal*, Beyrut, 1986, s. 34-35.

⁶⁴Fussilat,41/53.

⁶⁵İbn Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 36-37; Ebu Hmid el-Gazali, *el-Hikmetü fi Mahlukatillahi Azze ve Celle*, Daru İhyai-Ulum, Beyrut, 1986/1406, s. 15-18 vd. ; Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, Dİ.B.Y., Ank., 1992, s. 21-25; Şerafeddin Gölcük, - Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1991, s. 161-182.

yaratılışı ile kendi benliklerinin yaratılışını göstermedim.”⁶⁶ O halde insan, kendi bilgisi yanında vahiy bilgisinden de yararlandığı oranda kendisini daha iyi tanıyabilir ve kendine uygun uygarlıklar kurabilir. Tarihî deneyim, vahiy bilgisini dikkate alan ve almayan uygarlık örnekleriyle doludur.

Dinin menşei ile ilgili bütün bu teoriler, kurgulanırken; Afrika ve Avustralya’daki ilkel kabilelerin töre ve gelenekleri, dîni inanç olarak gösterilmiş, bu töre ve geleneklerin de çeşitli tabiat olaylarından insanların korkmaları neticesinde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Daha sonra bütün dinlerin kaynağı aynı nedenlere bağlanmış, zamanla evrimleşerek tek tanrı inancına ulaşıldığı iddia edilmiştir.⁶⁷

Birçok ilkel kabile dinleri ile ilgili olarak, son iki yüzyıldan beri çeşitli araştırmalar ve yorumlar yapılmıştır. XIX. yüzyıldan bu yana özellikle Darwin’nin evrim teorisinden etkilenen bazı araştırmacılar, dinin ve Allah inancının menşeiini tamamen beşeri ihtiyaçlara bağlayan görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu iddialarda bulunanlardan biri de S. Freud’dur. O da, dinin kaynağını insan psikolojisinden kaynaklanan bir takım korkulara bağlamıştır. Ortaya çıkan dinlerin gelenekselleşmesiyle de kimsenin bu gelenekleri yıkmaya güç yetiremediğini iddia etmiştir.

Freud’un dinin menşeiine ait iddialarını çeşitli açılardan değerlendirdik. Görüldüğü gibi ortaya atılan bu iddialar, bilimsel değil, daha çok ideolojiktir. Fakat bilimde taassuba yer yoktur. Çeşitli şekillerde saklanan gerçekler veya ideolojik gerekçelerle arzu edilen maksat doğrultusunda yapılan yorumların tutarsızlığı veya yanlışlığı, başka bilim insanları tarafından belki farklı bir ortamda ve zamanda mutlaka ortaya çıkarılır.

⁶⁶ Kehf, 18 /51.

⁶⁷ Frederich Engels, *Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. N. Burhan, İstanbul 1971, s. 16.